

*Б. Андрусишин
(м. Київ)*

**ОРЛИК В.М. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В
УКРАЇНІ В ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД /
ВІДПОВ. РЕД. ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ НАН УКРАЇНИ О.П.Реснт. –
Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.**

Проблеми історії фінансової політики російського царату в Україні належить до майже не висвітлених у вітчизняній історіографії, це стосується й податкової політики, дослідженню якої присвячена монографія Орлика В.М., актуальність якої не викликає сумніву. Ця праця, за своїм масштабом і одержаними науковими результатами виходить за межі національної історії, значно збагативши історіографію історії Російської імперії кінця XVIII – середини XIX ст. Відразу в око впадає величезна джерельна основа дослідження, що свідчить про значну евристичну роботу пророблену автором. Дійсно, обсягу опрацьованого й залученого в монографії матеріалу із архівосховищ України й Росії можна лише позаздрити. Не менш вагомо представлені автором і законодавчі документи (більше тисячі сто), котрі регулювали фіскальні відносини в досліджуваний період. Особливо цікавими є ті, що відображають еволюцію податкового законодавства й фіскальних органів, їх повноважень, детально регламентують службову діяльність чиновників фінансового відомства, від порядку прийняття на службу, умов її проходження, штатні розписи цих установ, чітко визначають посадові обов'язки від міністра до канцеляристів губернських і повітових присутствінних місць. Використана також мемуарна й епістолярна спадщина, а подекуди навіть тогочасна художня література, що дозволило більш глибоко й образно розкрити підняті проблеми. Заслугує уваги історіографічний аналіз, проведений дослідником у вступі (с.7–39), де він виділяє чотири основних, на його думку, групи праць: 1) узагальнюючі роботи з історії Російської імперії, історії України, окремих регіонів та економічної історії; 2) праці з історії проблем фінансової та податкової політики; 3) дослідження проблем станової історії; 4) праці, присвячені історії центрального та місцевого апарату, в тому числі й фіскального.

Досить вдалою є структура монографії, послідовно у чотирьох розділах Василь Орлик розкриває сутність та складові частини податкової політики двору Романових в 9 українських губерніях. Аналізуючи різні форми адміністрування податкової політики владними структурами, автор висвітлює еволюціонування останніх в досліджуваний період, зазначаючи, що в першій половині XIX ст. не існувало спеціальних податкових органів, а систему органів реалізації податкової політики формували декілька досить розгалужених структур, які контролювали й забезпечували податкові надходження до державної скарбниці та місцевих кошторисів. Дослідник переконливо доводить, що спроби влади зробити його максимально ефективним для виконання завдань із забезпечення бюджету, чи як його тоді називали – державного розпису були досить часто не дієвими, адже головне на що звертали увагу урядовці, була максимальна простота податкового адміністрування та його дешевизна, переважно безоплатність (с.241). Іншою, відміченою автором, значною вадою фіскального управління була відсутність єдиного міністерства, що особливо негативно відбивалося на формуванні державного бюджету. Але найважливішим недоліком міністерства фінансів Російської імперії

у процесі адміністрування податкової політики держави, як указує В.Орлик, була відсутність функцій примусу майже в усіх його структурах, за виключенням митних органів, щодо порушників податкового законодавства. Дореформена практика залучення до вирішення цих питань місцевих поліцій, а інколи навіть і військових підрозділів, майже не давала позитивного результату, а лише породжувала бюрократичну тяганину (с.156).

Цікаво й змістовно висвітлено в монографії інтеграцію 3 українських соціокультурних просторів (Лівобережжя, Правобережжя й Півдня) до податкової системи Російської імперії, вирізняючи регіональні особливості цього процесу. В.Орлик зазначає, що податкова політика Російської імперії щодо населення українських губерній у кінці XVIII – середині XIX ст. особливо не відрізнялася від загальноімперської, адже ґрунтувалася, на становому й релігійному підходах, а не на етнічному. Основною податтю – було подушне, котре стягувалося із “ревізської душі”, тобто представників тієї частини суспільства, які належала до податних станів: державних, приписних, удільних, кріпосних селян, поміщицьких дворових людей, різного найменування вільних поселенців, а також міщан, цехових і робочих людей у містах. Автор, доводить, що більш прогресивним було оподаткування торгівельно-промислового населення міст – купців, об’єднаних у гільдії. Саме оподаткування купецтва та торговців українських губерній, особливо трьох південних – Катеринославської, Таврійської і Херсонської, на думку В.Орлика, віддзеркалювало регіональні особливості податкової політики імперії Романових.

Аналізуючи непрямі податі й збори, автор указує, що українські терени, разом із губерніями Білорусії та Прибалтики, мали значні відмінності в оподаткуванні виробництва й торгівлі алкогольними напоями від інших регіонів імперії, через широке коло суб’єктів цього виду підприємницької діяльності, й протягом усього дореформеного періоду, зберігали дефініцію “привілейовані губернії” (с.432). На прикладі місцевих податей і зборів, В.Орлик розвиває тези щодо недолугості російської феодалної системи податей і переконливо доводить абсурдність існування в першій половині XIX ст. подушної системи загальнодержавного та місцевого оподаткування, адже саме на місцевому рівні, зокрема, в містах, через перекидання на них державою фінансових потреб державного значення, зростання дефіцитності бюджетів, змушені були вийти за межі податних станів і розширити не лише коло суб’єктів, а й об’єктів оподаткування, “руйнуючи прокрустове ложе архаїчної подушної податкової системи” (с.503).

Поряд із цим необхідно відмітити й певні огріхи монографії, так, зокрема, автор захопившись величезним архівним матеріалом, котрий ним здебільшого вперше вводився у науковий обіг, не завжди піддавав його глибокому аналізу. Уточнення потребують й деякі положення автора щодо Козацької держави.

Проте, незважаючи на ці та деякі інші упущення, рецензована монографія є досить глибоким і неординарним дослідженням, вирізняється високим фаховим рівнем, котрий зобов’язує наступних дослідників проблем історії фінансової політики посилено працювати, щоб досягти подібних результатів. Проблеми порушені в монографії лежать у площині перетину й поєднання трьох наук: історії, права та економіки, що вимагало від дослідника не лише використання їх категоріального апарату, але й уміння створення об’єднуючих конструкцій, спільної системи координат та чіткої методологічної парадигми. З цим, на нашу думку, Василь Орлик успішно справився, пішовши неторованим шляхом наукового пошуку.